

Programma voor sterkere landbouw, duurzame water- voorraad en goede bodem- en waterkwaliteit

Water-Land-Schap

In de uitdagingen die zijn gesteld op het vlak van klimaat, biodiversiteit, watervoorraad en -buffering, voedselvoorziening, energietransitie, ... neemt de open ruimte een sleutelpositie in om tot oplossingen te komen. Vier Vlaamse instanties¹ namen het initiatief om met de 'Open Ruimte Beweging' sneller tot de realisatie van de doelstellingen rond deze thema's te komen.

Door: Patrick Verstegen, Petra Deproost, Liesbeth Gellinck en Griet Celen

Over de auteurs:

Patrick Verstegen is beleidsmedewerker mestbeleid bij de Vlaamse Landmaatschappij, ✉ Patrick.Verstegen@vlm.be
Petra Deproost is beleidsmedewerker bodembescherming bij het Departement Omgeving
Liesbeth Gellinck is projectleider bij de Vlaamse Landmaatschappij, Regio West
Griet Celen is afdelingshoofd bij de Vlaamse Landmaatschappij, Landinrichting en Grondenbank

VLUGGER DOELEN BEREIKEN

Gebruikelijk worden de ruimtelijke uitdagingen aangepakt via de uitvoering van grootschalige, geïntegreerde en gebiedsgerichte projecten. Hierbij wordt evenwel vastgesteld dat een soms sterk aanwezige lokale dynamiek onvoldoende benut wordt. Met een meer programmatische aanpak daarentegen kunnen Vlaamse actoren rond een specifiek thema, inspanningen bundelen waarmee lokale coalities in hun eigen gebied aan de slag gaan. Op die manier wordt lokale betrokkenheid aangemoedigd, wordt de aanwezige kennis beter benut en wordt de uitvoering op het terrein versneld. Dergelijke themagerichte aanpak maakt het mogelijk om op heel wat plekken in Vlaanderen gelijktijdig aan de slag te gaan, en dit als aanvulling op de geïntegreerde gebiedsgerichte projecten.

In het programma Water-Land-Schap, dat gebaseerd is op een toekomstvisie die eerder vanuit het Open Ruimte Platform werd ontwikkeld rond wateropgaven voor landbouw en landschap in Vlaanderen, wordt deze methodiek voor een eerste maal toegepast en uitgetest. Het programma Water-Land-Schap wil problemen met water in onderlinge samenhang oplossen, in nauwe samenwerking met de gebruikers van het gebied zoals landbouwers en bedrijven, dorpelingen en landschapsbeheerders. Het beoogt een sterkere landbouw, een duurzame watervoorraad, een goede bodem- en waterkwaliteit, een opvang van teveel aan water zowel in bebouwde omgeving als in natuurlijke systemen en een sterker landschap in het gebied. Het programma wil eveneens rekening houden met de extra stress die de klimaatverandering op het watersysteem zal teweegbrengen en inzetten op maatregelen die de veerkracht van het systeem verhogen.

Om dit programma concreet vorm te geven, bundelden acht Vlaamse actoren (waaronder de vier initiatiefnemers), daarbij ondersteund door Architecture Workroom Brussels, hun doelen,

kennis, middelen en instrumenten in een programmteam.² Vanuit dit programmteam werden in een eerste fase de doelstellingen van het programma bepaald: klimaatrobuuste watersystemen, een goede waterkwaliteit, een duurzame landbouw en aantrekkelijke landschappen. In de globale aanpak vormden de geïntegreerde benadering van de vooropgestelde thema's, de systemische benadering van het bodem-water ecosysteem en de ruimte voor innovatieve voorstellen hierbij cruciale uitgangspunten. Om lokale kennis maximaal te benutten en tevens tot snelle realisatie van maatregelen te komen, werd voorzien dat lokale gebiedscoalities zich rond de vooropgestelde thema's voor het programma konden inschrijven en, na selectie door het programma-

Programmatische aanpak versnelt uitvoering op het terrein

team, zelf tot uitvoering van de voorstellen kunnen overgaan. Via het programmteam wordt hierbij vanuit de overheid zowel in de ontwikkelings- als in de uitvoeringsfase een ondersteunende rol ten aanzien van deze coalities opgenomen en worden de door hen ingediende plannen op hun kwaliteit beoordeeld.

Op een eerste oproep (in november 2017) naar initiatieven schreven 40 gebiedscoalities zich in. Gezien de brede inhoudelijke scope van Water-Land-Schap en de geïntegreerde benadering van het programma werd een diversiteit aan voorstellen ontvangen van inrichtings- (bijvoorbeeld aanleg van bufferbekkens en -stroken, inrichting van natuurlijke oevers, ...) en technische (bijvoorbeeld peilgestuurde drainage, toediening koolstofvrije materialen op landbouwgrond,...) maatregelen. Heel wat coalities hadden reeds in minder of meerdere mate een voorafgaandelijk traject van visievorming doorlopen, hadden ideeën uitgewerkt naar verdere aanpak en richtten zich op het programma, en de financieringsmogelijkheden ervan, om vlotter tot effectieve uitvoering te kunnen overgaan.

In april 2018 selecteerde het programmteam veertien coalities voor deelname aan het programma (figuur 1).

In de verdere ontwikkeling van hun initiatief kon elk van deze coalities genieten van een begeleidingstraject dat vanuit het pro-



West-Vlaanderen

- WVL 1: Gaverbeekvisie-Harelbeke-Anzegem - Intercommunale Leiedal
- WVL 3: Robuuste waterlopen Westhoek - Regionaal Landschap West-Vlaamse heuvels, stad Leper
- WVL 4: Roeselaere-Ledegem-Moorslede - Productied Landschap Midden-West-Vlaanderen - Provincie West-Vlaanderen

Oost-Vlaanderen

- OVL 1: Barbierbeek verbindt - Provincie Oost-Vlaanderen
- OVL 2: Burenwater-Tomato masters Deinze - bedrijf Tomato masters
- OVL 7: Maarkebeek-preventie overstroming door inrichten vallei en landbouwgebied - Provincie Oost-Vlaanderen

Vlaams-Brabant

- VLB 4: Laakvallei-integraal waterbeheer project met BO en recreatie - Regionaal Landschap Noord-Hageland
- VLB 5: Vallei van de Zennebeemden - Provincie Vlaams-Brabant
- VLB 6: Water als bondgenoot in de Getestreek - Provincie Vlaams-Brabant

Antwerpen

- ANT 1: Aqualitatieve Mechelse groenteregio - POM Antwerpen
- ANT 2: Beek,Boer,bodem - vallei van de Aa - Provincie Antwerpen
- ANT 7: Ravels-werken op waterscheidingskam - Provincie Antwerpen

Limburg

- LIM 1: Bruggen tussen Water, land en schap: Maasvallei en Kempen-Broek Bocholt, Bree - Regionaal Landschap Kempen en Maasland
- LIM 2: Herk en Mombekvallei-blauwgroene drager in het buitengebied van Zuid-Limburg - Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren

FIGUUR 1: OVERZICHTSKAART DEELGEBIEDEN PROJECT WATER-LAND-SCHAP.

grammateam en een aantal ontwerpadviseurs werd aangeboden. In dit traject werd o.a. de invalshoek van kernkwaliteiten en eco-systeemdiensten gehanteerd om de projectdoelstellingen van elk van de initiatieven scherp te stellen. Op die manier werd meteen ook het belang van het bodemecosysteem in onder anderen de voedselproductie, regulatie van waterkwantiteit en -kwaliteit, koolstofopslag en nutriëntenrecirculatie geduid en de initiatieven aangespoord om maatregelen in dit verband op te nemen.

BODEM CRUCIAAL VOOR WATER

Op heel wat vlakken draagt het verbeteren van de bodemkwaliteit bij aan het realiseren van de doelstellingen van het programma Water-Land-Schap:

- wateroverlast: hoe meer regenwater in de bodem kan infiltreren, hoe minder overstromingen en fenomenen van bodemerosie zich stellen. Bedreigingen van vooral bodemverdichting en verhardingen dienen hierbij zoveel mogelijk preventief aangepakt.
- waterkwaliteit: brongerichte reductie van uitspoeling van nutriënten (nitraat, fosfaat), zware metalen en bestrijdingsmiddelen start bij een kwalitatief bodembeheer.
- plantengroei: voldoende hoge vochtreserves en een goede capillaire nalevering zijn cruciaal voor de ontwikkeling van gewassen in drogere perioden. Ze vinden hun basis in bodems met een goede structuur, zonder verdichte lagen en met een voldoende hoog organische stofgehalte.
- klimaatverandering: naast de gunstige impact op de bodemstructuur en het waterbergend vermogen kunnen met het verhogen van het humusgehalte in de bodems eveneens grote hoeveelheden koolstof vastgelegd worden. Inzonderheid bij veengronden dient een verlaging van het grondwaterpeil dan weer absoluut vermeden.
- afspoeling en erosie: aangepast bodembeheer op vlak van bodembewerking, gerichte teeltkeuze en teelttechnieken, en specifieke inrichtingsmaatregelen reduceren de afstroming

van water en sediment naar de waterlopen en dragen zo bij aan een verbeterd watersysteem.

VOORSTELLEN VAN BODEMGERELATEERDE MAATREGELEN VANUIT DE INITIATIEVEN

Gezien de interferentie met doelstellingen op het vlak van landbouw, waterkwantiteit en waterkwaliteit werden door de initiatiefnemers heel wat maatregelen voorgesteld die inspelen op bedreigingen voor het bodemsysteem en de bodemkwaliteit helpen bevorderen.

EROSIEBESTRIJDING

Vooraf gaat het hierbij om maatregelen die erosie tegengaan. Op basis van hun ligging in leem- en zandleemgebieden focussen vooral de initiatieven Maarkebeek, Robuuste waterlopen Westhoek, Getestreek, en Herk en Mombek zich op deze problematiek. Naast de achteruitgang van de bodemkwaliteit op de percelen zelf, de afkalvende beekoevers en de benedenstroomse problematiek die hiermee gepaard gaat (zoals het dichtslibben van waterbekkens, riolering, grachten en waterlopen), wordt door de coalities ook gewezen op de nutriënten- en pesticidenproblematiek die hier aan gerelateerd is (door adsorptie aan bodemdeeltjes).

Vanuit het bestaande beleid, en los van het Water-Land-Schap-project, worden reeds heel wat maatregelen genomen rond erosiebestrijding. Zo gelden voor de meest erosiegevoelige percelen vanuit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 'randvoorwaarden erosie' die landbouwers verplicht dienen toe te passen. Landbouwers kunnen hierbij keuzes maken uit verschillende pakketten van erosiebestrijdende maatregelen. Deze maatregelen zijn niet uitsluitend brongericht, maar ook deels effectgericht (bijvoorbeeld de aanleg van grasstroken). Ook de bedrijfsplanners (VLM) werken intensief met landbouwers aan erosiebestrijdingsmaatregelen via specifieke en gerichte beheerovereenkomsten.



Gemeenten ontvangen via het Erosiebesluit (Departement Omgeving) subsidies voor het realiseren van kleinschalige erosiebestrijdingswerken, zoals aarden dammen met erosiepoel, bufferbekkens en buffergrachten. De maatregelen die dan weer vanuit de gebiedscoalities zelf worden vooropgesteld rond erosiebestrijding zijn vooral inrichtingsmatig van aard en spelen dikwijls in op de uitvoering van kleinschalige infrastructuurwerken (punt- en lijnmaatregelen) die in gemeentelijke erosiebestrijdingsplannen worden vooropgesteld, zoals aarden of plantaardige damconstructies. Om sedimentruiming in moeilijk te ruimen gebied te vermijden voorziet een initiatief de aanleg van een sedimentvang. Het inzaaien van grasstroken en gerichte teeltkeuzes en -rotaties (aanleg van strategisch grasland, groenbedekkers) maken eveneens deel uit van de maatregelenpakketten om erosie tegen te gaan, net als de toepassing van specifieke bodembewerkingstechnieken, zoals niet-kerende bodembewerking.

Bij erosiebestrijding, maar eveneens om een algemeen betere bodemkwaliteit te krijgen (fysisch, chemisch en biologisch), richten bepaalde initiatieven zich op het verhogen van het organische

Geïntegreerde en systeem- benadering staan centraal in Water-Land-Schap

stofgehalte in de bodem. Het gebruik van versnipperd takkenhout dat oppervlakkig in de bodem wordt ingewerkt, kan hier nuttig aan bijdragen. Op die manier krijgt ook het houtkantenbeheer een duwtje in de rug, hoewel juridische aspecten hierbij nog dienen uitgewerkt te worden.

WATERRETENTIE VERHOGEN

Om de bufferende werking van de bodem op het vlak van waterretentie te verhogen kan aan de intrinsieke bodemkenmerken gewerkt worden. In de eerste plaats wordt ook hierbij gedacht aan het verhogen van het organische stofgehalte. Tegelijk wordt hiermee een zekere CO₂-captatie gevisieerd. Het initiatief Beek.boer. bodem stelt deze maatregel voor in combinatie met peilgestuurde drainage en de aanleg van stuwtes. Ook kunnen het telen van specifieke gewassen, of het toepassen van alternatieve landbouwpraktijken gebaseerd op agroforestry, natuurinclusieve landbouw

of varianten hierop, hier eveneens toe bijdragen (Getestreek). Het initiatief Maasvallei hanteert de term 'klimaatakkers' om zowel het CO₂- als het waterbufferend effect te benadrukken, en stelt voor om groenresten van bembbeheer of uit natuurgebieden hiervoor in te zetten. Redelijke vergoedingen kunnen voorzien worden voor de landbouwers die dergelijke blauwgroene diensten leveren.

Via het instrument beheerovereenkomsten kunnen landbouwers op vrijwillige basis inspanningen doen voor het milieu, de natuur en de biodiversiteit, en hiervoor vergoed worden. Hiervoor werd in het kader van het Vlaams plattelandsbeleid een aantal types beheerovereenkomsten vastgesteld met bijhorende standaard beheerpakketten (bijvoorbeeld de aanleg van grasstroken binnen de beheerovereenkomsten erosiebestrijding). Via Water-Land-Schap dan weer worden specifieke 'beheerovereenkomsten op maat' ontwikkeld, die landbouwers kunnen stimuleren maatregelen te nemen die afwijken van bestaande beheerovereenkomsten -maatregelenpakketten, en op die manier eveneens een hefboom kunnen betekenen tot een beter bodembeheer. Concrete maatregelen die in dit verband door de initiatiefnemers worden voorgesteld beogen het verbeteren van de bodemstructuur en de waterinfiltratie of het beperken van erosie en nutriëntenbelasting, bijvoorbeeld het inzaaien van voorjaarsgroenbedekkers, de aanleg van natuurlijke oevers en bufferstroken, de aanleg van graften (steile taluds) of het inwerken van stro.

Om de impact van de voorgestelde maatregelen in te schatten voorzien initiatieven eveneens in monitoringsactiviteiten van bodem en water. Zo kan via metingen van sedimenttransport de effectiviteit van beheerovereenkomsten die hierop inzetten ingeschat worden.

Verschillende coalities onderkennen tenslotte het belang van begeleiding en bewust making van de doelgroep. Zo voorziet onder anderen het initiatief MiddenWest-Vlaanderen advies op maat van het bedrijf rond water- en bodemkwaliteit (bodemvruchtbaarheid, bodemverdichting, erosiebestrijding,...) en stelt het hierbij het gebruik van water- en bodemscans voorop.

VAN PLAN NAAR UITVOERING

Na goedkeuring van het project door de Vlaamse regering krijgen de initiatieven in de uitvoeringsfase toegang tot de instrumenten uit het decreet landinrichting en tot mogelijke subsidiëring van uitvoeringsmaatregelen. Op korte termijn worden via de procedure van uitvoeringsinitiatieven een aantal 'demonstratiemaatregelen' opgestart. Deze passen in het leertraject dat Water-Land-Schap vooropstelt om de effectiviteit te evalueren van een aantal



veel voorgestelde maatregelen, om deze in een latere fase gericht en ruimer te kunnen inzetten. Grootschaliger geplande inrichtingsactiviteiten worden op langere termijn ingepland en verlopen procedureel via de uitvoering van landinrichtingsplannen. Ook in de uitvoeringsfase kunnen de lokale coalities verder blijven rekenen op de ondersteuning van het programma- en kennisteam van Water-Land-Schap. Zo worden bijvoorbeeld acties die gericht zijn op het verminderen van de sedimentaanvoer ten gevolge van erosie ondersteund via de modellering van erosie en sedimenttransport in het projectgebied. Deze modelresultaten laten toe de knelpunten te bepalen met de grootste sedimentaanvoer, alsook de gebieden vanwaar deze sedimentaanvoer afkomstig is. Evenzeer laat de modellering toe scenarioanalyses door te rekenen om de meest effectieve erosiebestrijdingsmaatregelen te bepalen, rekening houdend met zowel het verminderen van bodemerrosie om de bodemkwaliteit te beschermen als het reduceren van modderoverlast en sedimentaanvoer naar de waterlopen.

Water-Land-Schap wenst op een innovatieve manier uitdagingen aan te gaan en voorziet hiervoor de nodige experimenteerterruimte. Kennis en expertise kan ook in de verdere uitrol van het project vanuit verschillende instanties ingebracht worden en mee helpen een leerplatform te vormen voor een verdere waardevolle ondersteuning in de ontwikkeling van de ingebrachte initiatieven.

Case – Maarkebeek

De Maarkebeekvallei bevindt zich in de Vlaamse Ardennen (het zuiden van de provincie Oost-Vlaanderen). Het betreft een uitgesproken heuvelachtig gebied met leembodems.

Vanuit het provinciebestuur werd geopteerd om, samen met een aantal lokale instanties, deel te nemen aan het programma WaterLandSchap.

Initiatiefnemer Diederik Malfroid, deelbekekenoördinator Bovenschelde en Dender van de Provincie Oost-Vlaanderen beantwoordde enkele vragen.

Waarom heb je deelgenomen aan het programma Water-Land-Schap, welke meerwaarde zie je hier in om de doelstellingen voor jouw initiatief te bereiken?

Binnen het stroomgebied van de Maarkebeek heersen een aantal problematieken waaraan enkel het hoofd kan worden geboden door een geïntegreerde en gebiedsgerichte aanpak. De voorbije jaren hebben de lokale overheden grote inspanning geleverd om zo een gebiedsgerichte projectwerking uit te bouwen. In het programma Water-Land-Schap zien deze overheden een veelbelovend initiatief om deze werking te ondersteunen met kennis en financiële middelen.

Hoe is het initiatief tot stand gekomen en welke samenwerking is hierbij ontstaan of wil je verder ontwikkelen?

Onder impuls van het provinciebestuur zitten de belangrijkste grondgebruikers en actoren de laatste jaren regelmatig samen rond de tafel. De lokale samenwerkingsverbanden binnen het stroomgebied van de Maarkebeek zijn dus niet nieuw, maar wel fragiel. Onder meer omdat de grootste grondgebruiker, de landbouwsector, een aantal negatieve effecten op de omgeving, ongewild, genereert. Uit het overleg is gebleken dat de oplossingen die Vlaanderen de landbouwsector in de Vlaamse Ardennen aanbiedt om haar negatieve effecten te milderen te generiek en economisch niet leefbaar zijn. Het samenwerkingsverband heeft dan ook de ambitie om via het programma Water-Land-Schap samen met de Vlaamse overheid naar een gebiedsgericht beleid op maat te evolueren.

Welke problematiek stelt zich in het gebied en welke maatregelen wil je specifiek met Water-Land-Schap tot stand laten komen?

Het stroomgebied van de Maarkebeek wordt gekenmerkt door een aantal watergebonden problematieken zoals hevige wateroverlast, bodemerrosie en sedimentatie, overwegend ondermaatse waterkwaliteit, een versnipperd aquatisch ecosysteem. Daarnaast gaat de landschapskwaliteit er de laatste jaren ook op achteruit.

Bodemerrosie is een specifieke problematiek in dit gebied en bij uitbreiding voor de volledige Vlaamse Ardennen. De bodem spoelt onder invloed van neerslag af van hellende percelen en zorgt voor modderoverlast. Niet alleen omwonenden ondervinden grote nadelen, ook grachten en poelen slibben versneld dicht. De inschatting van meer intense zomeronweders in de toekomst, zal de overlast door bodemerrosie enkel doen toenemen.

Bodemerrosie is een veelzijdige problematiek en het groot aantal invloedfactoren dwingt tot een geïntegreerde aanpak. De inzet is daarbij telkens om het optreden van bodemerrosie te voorkomen. Daarnaast leert de realiteit dat preventie alleen niet voldoende is en dat er ook remediërende maatregelen nodig zijn. Zo is het aanleggen van o.a. grasbufferstroken, damconstructies of erosiepoelen op kritieke plaatsen noodzakelijk om water en sediment op te vangen en/of af te leiden.

Ondanks de inspanningen van de laatste jaren rond erosiebestrijding, zijn er relatief weinig realisaties op het terrein en blijft de overlast dus.

Via dit programma zien we mogelijkheden om binnen de gevormde samenwerkingen het probleem op een geïntegreerde manier aan te pakken. Verder zien we een grote meerwaarde in de proeftuinmaatregelen die in dit programma mogelijk zijn. We denken daarbij niet alleen aan het uittesten van nieuwe technieken. Het gaat ook over nieuwe afspraken om samen te werken met de landgebruikers en landeigenaren. De concrete realisatie van erosiebestrijding zal immers moeten gebeuren op hun terreinen. Dit programma geeft ons de kans om te experimenteren, zo nodig zelfs buiten het huidig regelgevend kader. Bij evaluatie van deze proeftuinmaatregelen zal dan blijken of de geleverde inspanningen in balans zijn met hun effect op erosiebestrijding. Indien positief kan dan zelfs bekeken worden of deze aanpak ook buiten het focusgebied kan worden overgenomen.

Meer informatie over het project Water-Land-Schap is terug te vinden op www.waterlandschap.be.

NOTEN

1. Departement Omgeving, VVP (Vereniging Vlaamse Provincies), VVSG (Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten) en VLM (Vlaamse Landmaatschappij).
2. Departement Omgeving, Departement Landbouw en Visserij, VMM (Vlaamse Milieumaatschappij), VLM, VITO (Vlaams Instituut voor Technologisch Onderzoek, VLAKWA (Vlaams Kenniscentrum Water), ILVO (Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek) en ANB (Agentschap voor Natuur en Bos).